

AZ ÚJABB PÉNZELMÉLETEK HATÁSA A VALUTAPOLITIKÁRA.

— Negyedik és utolsó közlemény.¹ —

IV.

Cassel Gusztáv, a svéd tudós, Keyneshez, a cambridge-i tanárhoz hasonlóan nemcsak közgazdasági műveinél fogva emelkedik ki, hanem azért is, mert nála is megvan az igazság keresésének az a nagy erkölcsi bátorsága, mely nevének megadja a nemes patinát. Cassel nagyszerűen rendszeres elmemunkáján kívül korunk történetébe azért is belírta nevét, mert a világháború után minden alkalmat megragadott arra, hogy a gyűlölet és vérdüh fojtogató kódén áttörve, minden nemzetközi fórumon hirdesse a józan méltányosság ígét. Mindez növelte tekintélyét; ő nemcsak a skandináv valuták kialakulására hatott, hanem meghívott szakértőül szívesen látta őt mind az angol, mind az amerikai közvélemény. Cassel mindig világos és mindig általános — és nem helyi — megoldásokra törekszik, még akkor is, mikor valamely konkrét valutabajt tár föl. Egész megjelenésének és gondolatútjának utolsó nagy fordulata a szürke elvont tételek mögött úgyszólván drámai erejű. Elméletbeli pályafordulását az aranyvaluta kérdésében egyenesen tragikus jellegűnek tartom; ezért a svéd tudós irányzatának megfigyelése kiválóan alkalmas arra, hogy kutatásainkat az ő szemléletével fejezzük be, s ahhoz fűzzük hozzá azokat az általánosabb jellegű tételeket, amelyeket dolgozatunk eredményének tekintünk.²

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1938. évi 728., 729. és 730. számában.

² Lásd idevonatkozóan Cassel következő műveit: *A tőke és*

Rögtön a párizs-külvárosi békekötések után, már 1920-ban szólította föl a Népszövetség a kitünő stockholmi tudóst arra, hogy fejtse ki eszméit a világ pénzkérdéseinek rendezésére. Ekkor írt rövid, de igen magvas műve az első nemzetközi értekezleten, a brüsszeli konferencián adatott át a hatalmaknak és a gazdasági közvéleménynek.¹ Ez a nevezetes emlékirat irigylésreméltó bátorsággal ment neki a «mesterséges vásárlóerőteremtés», vagyis a pénzduzzasztás (inflatio) népszerű és kábító jelszavainak, megállapítván, hogy «új vásárló erőt csak a termelés s jóságok és szolgáltatások megfelelő áron való eladása teremt», és az ilyen vásárló erő az, amely nem veri föl az árakat. «Mesterségesnek kell tartani azt a vásárló erőt, mely nem ilyen termelés által jött létre és ennél fogva az ilyennek az árak emelésére kell vezetnie».²

Ezért minden valutajavítás alfájául azt állítja oda, hogy «a pénzpuffasztás folyamatát meg kell állítani».³ Cassel világosan látja, hogy az állami pénzteremtés okozta az árak forradalmát és így ismeri fel a pénz oldaláról is azokat a jelenségeket, amelyek elől Knappék becsukták a szemüket. Az aranykérdésben a nemzetközi aranyvaluta mellé áll, midőn két fő követelményt állít föl: az egyik az, hogy a nemzeteknek együttesen meg kell akadályozniok az arany-
nak további áremelkedését, viszont jövőre mennél tökéletesebben biztosítani kell azt, hogy állandó legyen az aranyértéknek az árukhoz való viszonya.⁴ Végül ő is, mint Keynes, bölesen vallja, hogy a pénzrendszer rendbehozatalának, «minden pozitív munkának» legfőbb föltétele az, hogy «teremtsék meg az igazi békét, ami nemcsak azt jelenti, hogy szűnjenek meg az ellenségeskedések, hanem azt, hogy

haladás (Budapest, 1930.). — *Das Geldwesen nach 1914.* (Lipscse, 1925.) — *Das Stabilisierungproblem.* (Lipscse, 1926.) — *Die Krise im Weltgeld System.* (Berlin, 1932.) és a fentebb már idézett *The Downfall of the gold standard*, 1936.

¹ Cassel Gusztáv: *Das Geldproblem der Welt.* (1921. München.

² Cassel Gusztáv: *Das Geldproblem der Welt.* 15. l.

³ Cassel: id. m. 43. l.

⁴ Cassel: id. m. 71. l.

a nemzetek komolyan és barátságosan működjenek közre egymással abban, hogy az emberiség gazdasági élete megint megindulhasson; szükséges ehhez a nemzetek belső békéje is, ami viszont azt biztosítja, hogy a különböző társadalmi osztályok csakugyan együtt dolgoznak». ¹ A huszonkét pontba foglalt javaslat, amelyet ezen az alapon Cassel a brüsszeli értekezlet elé terjesztett, követeli a pénzjegykibocsátásnak önjogú intézményekre való rábízását, — (tehát elítéli az állami pénzteremtést) — sürgeti azt, hogy minden országban a jószágok árához képest stabilizálják a pénzértéket, tehát mondjanak le arról az utopiáról, hogy a világháború után a háborúelőtti pénzértéket tudják visszaállítani; meg kell akadályozni azt, hogy az arany ára emelkedjék és erre nézve nemzetközi megállapodások kötendők; a szabad kereskedelem a lehetőségig állíttassék vissza; a segélyre szoruló államok kapjanak nemzetközi kölcsönöket. Cassel Delarois belga pénzügyminiszternek azt a tervét, hogy nemzetközi bankot állítsanak föl, amelynek az egyes államok lennének részvényesei, nem tartja keresztülvihetőnek. Ugyanekkor nagy erkölcsi erővel ront neki a képtelen jóvátételi követelésekre.

A következő esztendőben, 1921 folyamán, a stockholmi tudós egy második emlékirattal fordult a világ közgazdasági vezetőihez, mely augusztusban került a Népszövetség pénzügyi bizottsága elé. Ebben a tanulmányban, mai szemmel nézve, legérdekesebb az, hogy Cassel a különféle ármutatók közül nem ismeri el helyesnek a nagykereskedelmi áraknak azt az indexét, amelyre az index-valuta amerikai hívei később fölépítették pénztervüket és amelyről részletesen szövegeztünk dolgozatunk előző fejezetében. Érveinek fődandárát oda csoportosítja, hogy abból a törekvésből, hogy a nemzetek az aranyvalutára vissza akarnak térni, még nem következik az, hogy tehát pénzünk régi, háború előtti arany-pénz-lábát hozzák be újra. Az angol valuta tárgyalásánál (lásd fentebb II. fej.) mi is arra az eredményre jutottunk, hogy Angliában nem az volt a baj, hogy Churchill Winston

¹ Cassel: id. m. 77. l.

1925-ben visszatért az aranyalapra, hanem az, hogy ennél a műveletnél nem vette tekintetbe Nagy-Britanniának háborús veszteségeit, s ezért a régi alapon megmaradva, olyan magas aranyarányban vette föl az új fontsterling aranytartalmát, hogy ez a helytelen arányszám dőlt össze és nem maga az aranyvaluta. Cassel idevágó figyelmeztetése tehát, amint ez a döntő példa mutatja, teljesen helyes volt ; ugyanez az igazolás megismétlődött akkor, mikor 11 évvel később, 1936-ban, a Franciaország vezetése alatt magára maradt aranyblokk összedült. Végeredménye kutatásainak az, hogy «az arany piac igazi szilárdságát nem lehet teljesen elérni mindaddig, valameddig több országban nincs helyreállítva az aranyvaluta, s míg a földgömb tekintélyes részén nincs megint igazi aranyfizetés. A megbízható aranypiacnak az igazi alapja az, hogy a világot átfogó nemzetközi kereskedelem aranyvalután nyugodjék, de viszont az aranystandard visszaállítása csak akkor válik lehetségessé, ha maga az arany piac már bizonyos mértékig megnyugodott. Ezt az összebogozott kérdést csak a nemzetek együttműködése oldhatja meg¹». Ezekből az okokból tiltakozik szerzőnk újból a hadiadósságok behajtása ellen. Itt csendül fel azután későbbi főmotívuma, amely nemcsak a nemzetközi valutakérdések kezelése volt nagy hatással, hanem magának Casselnek később bekövetkező pálfordulására is. Nevezetesen így szól : «Számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy a világ aranytermelése végleg elégtelenné lett ahhoz, hogy olyfokú gazdasági haladást szolgáljon ki, mint aminőt a nagy háború előtt megszoktunk. Ha föltesszük azt, hogy az emberiség nem enged a haladásnak ilyenén fokozatosságából, akkor az aranyrendszernek visszaállítása, mely az arany iránti keresletnek megnövekedését jelentené, kétségtelenül az arany szűkének növelésére és ezáltal az arany értékének folytonos fölhajtására vezetne. Ez megint azt jelenti, hogy az emberiség beláthatatlan időre elitélné saját magát lassú, de folyton erősödő pénzösszezsugorodásra, deflációra, annak a vállalozási szellemre, a gazdasági termelésre és az állami pénz-

¹ Cassel : *Das Geldproblem*. 36. l.

ügyekre vonatkozó minden következményeivel együtt». Az arannyal való takarékoskodás gondjától hajtva, Cassel most már az aranyvaluta elhagyását kezdi maga elé vetíteni.

Ezzel a főmotivummal találkozva értjük meg csak a svéd tudósnek szereplését 1922-ben a genuai — szintén sikertelen — nagy világértekezleten. Itt ugyanis a pénzügyi szakértők bizottsága, melynek Cassel volt a főtényezője, három határozati javaslatot fogadtatott el a konferenciázó nemzetek által. Ezek közül az egyik (resolutio 8) így szól: «A következő lépésnek annak kell lennie, hogy a pénzegység aranyban számított értéke meghatározottassék és állandósítottassék». Az aranyarányt az egyes nemzetek tényleges gazdasági körülményeinek megfelelően állapítsák meg. Második határozat (resolutio 9): «Az aranyvaluta helyreállítására az itt ajánlott lépések valószínűleg elegendők lesznek, de ahhoz, hogy az aranyvaluta fenntartható is legyen, szükséges az egyes államok jegybankjainak együttműködése, sőt az is, hogy megfelelő időben erre nézve államközi egyesség köttessék. Az ilyen egyezmény célja az lenne, hogy az arany iránti keresletet központosítsa, egybefoglalja és ezáltal megakadályozza azt, hogy az arany vásárlóereje olyan nagy hullámzásoknak legyen kitéve, aminők előállhatnak akkor, ha az államok egész sorozata egyszerre versenyezve lép föl azzal az igénnyel, hogy érckészletét gyarapítsa. Egyezmény gondoskodjék arról is, hogy takarékoskodjanak az arannyal azáltal, hogy a jegy kibocsátó intézetek tartalékjaikat külföldi követelésekben helyezték el; erre vagy az aranyváltó valuta (goldexchange-standard), vagy államközi clearing alkalmas». A harmadik határozat (resolutio 11) egyenest kimondja azt, hogy «a nemzetközi értekezleten résztvevő államok kijelentik, hogy végcéljük az aranyvaluta helyreállítása és megegyeznek abban is, hogy ennek megfelelő programot akarnak keresztül vinni oly gyorsan, amint csak lehetséges».

Az elmondottakból világosan kitűnik az, ami Cassel első fentebb idézett emlékiratának tiszta okfejtéséből is következik, hogy ő a világvaluta végleges rendezését még ekkor is az arany alapján képzelte és ezért járult hozzá

azokhoz a rendszabályokhoz, amelyek az arany kezelésére vonatkoznak, hogy a kívánatos végecélt így el lehessen érni. Az aranyszűke által benne kiváltott aggály tehát nála ekkor még az igazi céllal szemben háttérbe szorul és ideiglenesnek látszott. Ámde ekkor bekövetkezik Casselnek mind elméleti, mind gyakorlati állásfoglalásában az a nagy fordulat, amelynek színtere az azóta hamis jövődölései által világszerte tragikomikus hírbe jutott «aranybizottsága» (Délégation d'or) a népszövetségnek. A Népszövetségi Tanács 1928. december 4-én és 1929. június 17-én hozott határozataival pénzügyi bizottságát avval bízta meg, hogy külön albizottságot küldjön ki az aranyvaluta tanulmányozására. Ez az aranybizottság rendkívüli előkészületek és széleskörű vizsgálódás után, 1932. júliusában fejezte be működését Cassel közremunkálásával és hat terjedelmes füzetben tette közzé kutatásainak eredményét s annak táblázatos bizonyítékait. E sorok írója két tanulmányban foglalkozott az aranybizottság működésével és már 1933-ban a Magyar Tudományos Akadémián tartott előadásában megtámadta a bizottság egész fölfogását és megjósolta a Délégation d'or-nak az arany jövőjére vonatkozó jóslatainak teljes kudarcát; ezért fölmentve érzi magát attól, hogy az akkori szakértők tévelygései itt ismét elősorolja, bár azok az egész világ gazdasági közvéleményére igen nagy és egyoldalú hatást gyakoroltak.¹ A bizottság teljesen annak a föltevésnek a hatása alatt állott, hogy az aranybányászat eredménye annyira és oly rohamosan fog csökkenni, hogy aránylag mind kevesebb és kevesebb arany fog rendelkezésre állani a világ növekvő csereforgalmának kielégítésére. A nagy gonddal összeállított táblázatok, a lefolytatott viták és a rájuk alapított jövődölések ma már ellenállhatatlan komikum erejével hatnak. Az arany termelése nemcsak nem csökkent a Délégation d'or meglátásai

¹ Iásd a szerző következő dolgozatait: *A valuta világválsága és jövője* (bemutattott a Magy. Tud. Akadémián 1933. január 25-én, megjelent a *Budapesti Szemle* 1933. évi 665-ik számában); *Beszámoló az 1921-i magyar valutakísérletről* (bemutattott a magyar Közgazdasági Társaságban 1937. októberében, megjelent a *Közgazdasági Szemle* 1937. decemberi füzetében).

szerint, hanem oly rohamosan és fokozódó mértékben növekedett, hogy úgyszólván megfordítva váltak valóra a Népszövetség előre vetített számításai. Már akkor, amikor, az aranybizottság elhamarkodott közbenső jelentése után, kiadta volt végső jelentését is, ebben kénytelen volt utólag bevallani azt, hogy minden szakértői jóslásuk ellenére 1931-ben a világ aranytermelése nemcsak hogy nem csökkent, az általuk bemondott 401 vagy 402 millió aranydollár értékre, hanem ellenkezőleg 450 millió dollárra emelkedett. 1932-re az aranytermelés megütötte a 23·5 millió unciát, tehát 700,000 unciával több volt, mint 1931-ben. Ha a háború előtti aranyállapottal összehasonlítjuk a legutóbbi évek aranytermelésének adatait, akkor arra az eredményre jutunk, hogy a leginkább értékállónak bizonyult valutára, a svájci arany francra átszámítva, a világ aranytermelése akként alakult, hogy 1915-ben kétezernégyszázhusz millió aranyfrankra, 1932-ben 2604 millióra rugott, 1934-ben már 3320 millió frankot tett ki és 1936-ban elérte a 3770 millió értékét. Így tehát az aranytermelés 1915 óta 57%-al emelkedett. Ha a növekvő aranyterméshez hozzávesszük azt az arany mennyiséget, mely 1932-től 1936-ig a távol Keleten felszabadult és Nyugatra özönlött, akkor kiderül, hogy a jelzett időszak alatt a világ aranykincse majdnem húsz milliárd svájci frankkal gyarapodott, ami Amerika fölfedezése óta páratlan az emberiség arany-történetében.

Ennek következtében már 1936-ban Amerikában túrheterlen aranytúlbőség állott elé, melynek tüneteit a kormány oly rendszabályokkal igyekezett enyhíteni, amelyek az aranytömeg egy hányadának semlegesítésére vezettek, hogy ily módon a túlsok arany hatását enyhíteni segítsenek. 1936-ban az aranybányák kitermelt aranya meghaladta a 35 millió unciát, holott 1929-ben az aranytermés még csak 20 millió uncia volt. Ámde Cassel 1931 után már nem bírt megszabadulni többé attól az álképlettől, hogy az emberiséget az arany szűkvolta fogja fojtogatni, ezért teljes erővel hirdette azt, hogy az aranyvaluta most már megbukott.¹ Ami itt

¹ Cassel: *The downfall of the gold standard.* (Oxford, 1936.)

történt, az a legérdekesebb gondolatörések egyike azok között, melyeket a közgazdaságtan története eddig fölmutatott és emberileg is a figyelemre legméltóbb mindazon jelenségek között, melyekre az új pénzelméletek és a háború utáni pénzpolitika kölcsönhatásának kutatása között rábukkanhatunk.

Ezért dolgozatunk befejező részét nem oszthatjuk be helyesebben, mint ha figyelmünket erre a nagyjelentőségű fordulatra összpontosítjuk s ennek nyomán vonjuk le kellő óvatossággal tanulmányunk végkövetkeztetéseit. Valósággal kötelez bennünket erre az a rendkívüli hatás, amelyet Cassel állásfoglalása két világrész közvéleményében kiváltott, de azok a gyakorlati reformok is, melyek a skandináv államok pénzürtékkrendszerében az ő irányelvei szerint valósultak meg. Cassel nem könnyelműen s nem is ötletszerűen jutott arra a meggyőződésre, mely végül is erősebbnek bizonyult nemcsak saját magánál, hanem a nyilvánvaló tényeknél is, s őt az aranyvaluta ellenesei közé hajtotta. Egész rendszeres elméleti elgondolásának központja árelmélete, melynek következetessége és mesterkélt szépsége hódított a közgazdasági világban.¹ A svéd árelmélet a jószágok szűkös voltának elvén alapszik. Ezért érthető, hogy a valuta kérdésében ugyanebből az egyetlen szempontból indul ki, tehát itt is legfőbb reá nézve az arany mennyiség elegendő vagy szűkös volta. Mihelyst Cassel idáig ért, nehéz volt megállania következtetéseiben, azért is, mert, amint láttuk, csakugyan voltak évek közvetlenül 1931 előtt, amikor valóban csökkent az aranytermelés; Cassel ezt épp oly állandó jelenségnek vette, — holott ideiglenes tűnemény volt — mint ahogy a múlt század nyolcvanas éveiben Suess Ede bécsi geológiai tanár világhírré tett szert azért, hogy az aranyvalutával szemben a bimetalizmus hívei közé állott, azon az okon, mert földtani spekulációi arra a föltevésre vezették, hogy a föld aranykincse kimerülőben van, s ennél fogva az emberiségnek nem lehet az aranyvalutára berendezkednie. Suess éppen úgy csalódott, mint

¹ Navratil Ákos: *Közgazdaságtan*, I. kötet, 2-ik kiadás 407—408. l. megállapítása.

Cassel, a stockholmi tudós. Ő árelmélete alapján jutott arra a föltevésre, hogy a XIX. század valutabiztonságát az okozta, hogy az aranytermelés mindig megfelelt a világkereskedelem évi háromszázalékos emelkedésének. Ez a látszólag rendkívül plasztikus képlet, szerénytelen nézetünk szerint, merőben önkényes feltevéseken alapult, s ezek a föltevések a legkritikusabb időben, vagyis az 1931-i gazdasági válság alkalmával boszulták meg magukat Cassel merész és elegáns gondolat-felépítésén. Ami a háborút megelőző éveknek azt a csodálatos egyensúlyát illeti, mely az aranytermelés és a világforgalom növekedése között fennállott volna, Cassel számgúláiból nem tud ránk meggyőzően hatni, mert az árucsoportoknak úgyszólván önkényes kiválogatásán alapult; ha általa kihagyott, de igen jelentős jószágcsoportokat szintén beletett volna számsoraiba, akkor ez az egyenletes matematikai összehasonlítás már is elferdült volna. Jóval nagyobb baj ennél az, hogy Cassel a világkereskedelmi forgalom évi háromszázalékos növekedésének tételéhez akkor is ragaszkodott, mikor éppen 1931-ben abban nyilvánult meg a gazdasági világdepresszió, hogy a nemzetközi kereskedelem nem hogy emelkedett volna, hanem ellenkezőleg, a nemzetek elzárkózása folytán annyira csökkent, hogy nem messze járhatnak az igazságtól azok az angol statisztikai megfigyelők, akik ezen válságévekben a világforgalom csökkenését harminc-negyven százalékra teszik. Ezekre az állapotokra vetítve Cassel egyenletes skáláját, természetes, hogy olyan ellentétnek kellett előállnia az elméleti föltevés és a tényleg bekövetkezett állapotok között, hogy abba Cassel elméletének épp úgy belé kellett hullania, mint ahogy ugyanezen szakadék elnyelte a Népszövetség aranybizottságának összes előre látásait. Ily előzmények után és ily körülmények között érthető meg az, hogy Cassel azt hiszi s most már hirdeti is, hogy az aranyvaluta az, amely megbukott, s legutóbbi művét már avval végzi, hogy illúzióknak kell tekinteni az aranyvalutához való visszatérésnek még a gondolatát is.

Dolgozatom e fejezetének nyomdába adásakor jelent meg (1938 áprilisában) Cassel legújabb jelentése, amelyben már odáig megy az aranyvalutával szemben, hogy az index-

valuta világjövőjét kívánja — elfeledvén azt, hogy minden index-megállapítás valamely állami hatalmat föltételez s ennél fogva a világ-index megteremtését az egész földet átfogó birodalom megalakulásának kellene megelőznie. Egyszóval a régi földi alapról eljutnánk így a valuta stratosphaerájába.

Nem szabad lekicsinyelnünk Cassel szavainak sem jelentőségét, sem hatását. Azt, hogy mennyire közvetlenül hatottak Cassel álláspontjára az aranytermelés összezsugorodására s általán az aranyhiányra vonatkozó adatok és föltevések, azt szinte daktiloskópiái pontossággal lehet leolvasni abból a külön jelentésből (rapport séparé), amelyet a Népszövetség aranybizottságának befejező jelentéséhez fűzött.¹ Ez a hatás azonban tovább áradt szuggesztív erejével s a dolgozatunk II. és III. fejezeteiben idézett amerikai és angol valuta-irodalom tele van hintve Casselre való hivatkozásokkal. Fisher Irving többször idézett visszapillantó művében mind-egyre a svéd tudós tekintélyére hivatkozik. Midőn az Észak-amerikai Űnión törvényhozása az úgynevezett Második Strong Bill-lel kapcsolatban szakértő kihallgatását rendelte el, Casselt hívták meg Washingtonba. 1932-ben az oxfordi egyetemen hirdette ígését nagy hatással. A skandináv országok valutaalakulásának irányításán mindvégig ott látjuk keznyomát. Ha most egy pillantást vetünk arra a svéd s azután dán és norvég valutafejlődésre, amelyek természetesen legközvetlenebb összeköttetésben voltak Cassellel, s melyekre ő is legközelebből tudott hatni: akkor, a fent adott elméleti leszármaztatás után, úgyszólván birtokába jutottunk mindazoknak a megfigyeléseknek, amelyek mind elméletével, mind gyakorlati állásfoglalásával szemben megfelelő megállapításokra jogosítanak fel bennünket.

Cassel maga vallja, hogy: «a háború első éveitől óta a valutapolitika Svédországban élénkebb és mélyebbreható viták tárgya volt, mint talán bármely államban».² Így van része az 1918-i szakértői tanácsi előterjesztésben, mely a világszerte beállott

¹ Société des Nations. Rapport de la délégation d'or du Comité financier. (Genf, 1932.) 80. 1.

² Cassel: *Das Geldwesen nach 1914*. 166. 1.

pénzzavarokat áttekintve, arra az eredményre jut, hogy rendszeren előbb következik be az áruárak színvonalának föl-emelkedése, azután követi ezt a pénzmennyiség szaporítása, és így fokozza egyik a másikat. Szerinte a megkövetelt pénzkorlátozás csak akkor eredményes, ha az állami kiadásokat tudja korlátok között tartani, különben semmire sem mehetünk vele. Casselezen az alapon ajánlja 1919 áprilisében az aranykiviteli tilalom megszüntetését. 1920-ban újra a pénzduzzasztás ellen szól s a valuta megerősítését követeli avval a céllal, «hogy belátható időben meglehetősen biztonsággal számíthassunk az aranyvaluta helyreállítására.»¹ 1920-ban Svédországban már egy országos gazdasági tanács működik, melynek ugyancsak Cassel a szószólója. Itt is az aranypénzláb helyreállításáról van szó, de amint Cassel mondja: «hogy milyen pénzlábunk legyen végleg, azt nem lehet addig megállapítani, amíg nem tudjuk, hogy végül mi lesz az arany értéke». 1921-től kezdve a három skandináv jegybank — a svéd, norvég és dán — vezetősége már együttműködik a valutaszín-tek állandósításában és Cassel úgy nyilatkozik, hogy «kis országok tartózkodjanak addig pénzrendszerük állandósításától, ameddig a világforgalomnak nincs elfogadott értékmérője». Ekként vezetik maguk a honi események az aranyvaluta hívét arra az álláspontra, hogy «eddig helytelenül ismertük az árpolitikát, mert Svédországnak az amerikai valutaviszonyokkal való összehasonlítása azt mutatja, hogy végeredményben mégis minden országban az illető nemzet fizetési eszközzel való mikénti ellátásától függ pénzének belértéke. A svéd tapasztalatok szerint az áruk leesésének igazi oka a pénzkibocsátás csökkenése». Most már ebből kiindulva Cassel abban bízik, hogy az Amerikai Egyesült Államok lesznek azok, amelyek legelőször fogják pénzüknek állandó értékét megteremteni.² Ebből fejlődnek ki az amerikai dollár és az angol font paritása s végeredményben így születné meg a világ pénzrendszerének «állandósítási góca» (Stabilisierung Centrum); ebből indulna ki világszerte a pénzállandósítás politikája. De «az értelmes pénzállandósí-

¹ Cassel: id. m. 175. l.

² Cassel: id. m. 105. l.

tási politikának az az előfeltétele, hogy az emberiség hagyja el azt a babonás képzelmét, mely szerint egymagában az aranyfedezet meg tudja teremteni a pénznek értékét abban az esetben, ha magában az illető országban a pénzmennyiség még nem érte el a szükségessé vált pénzszűkét». ¹ 1924 áprilisében tudvalevően Svédország ismét áttért az aranyvalutára. Cassel erre azt hirdette, hogy evvel még nincsen meg a svéd korona stabilitása, mert nemzetközi viszonylatban nincs megoldva az aranyérték kérdése. Mihelyst 1931-ben Anglia, 1933-ban pedig az Északamerikai Únió elhagyták az aranyvaluta alapját: ekkor összetört az a «stabilizációs góc», amelyhez Cassel annak idején hozzá akarta kötni a svéd korona jövőjét. Evvel ránézve nem következtethetett be más, mint az, hogy visszatért elméleti rendszerének kezdetére, vagyis az ármérés politikájára. 1934-től kezdve, mikor Csehország leértékelte pénzét, már megkezdődött az aranyblokk széthullása; 1935-ben elhagyta azt Belgium és végül egy évvel később, 1936-ban Franciaország, Svájc és Hollandia egyszerre kényszerültek otthagyni addigi arany pénzalapjukat. Ezzel az aranyblokk megbukott. Így érthető, hogy 1936-ban azt hirdeti Cassel, hogy «az aranyvalutára való visszatérhetés csak délibáb». ²

Aki elolvassa az itt adott összevont krónikát, úgy érzi, mintha egy nagy emberlélek belső törését valamely üveglapon át percről-percre, fokról-fokra követni tudta volna. Svédország hivatalos világában 1931. szeptember 25-én vonult be az új pénzpolitika, mikor az angol font után a svéd korona is elhagyja az aranyalapot; miután — «a svéd közgazdasági tudósoknak mindig erős befolyásuk volt az ország közgazdasági politikájára» — az 1933-i szakértői jelentés szerint Svédország azt a célt tűzte ki maga elé, hogy «a korona vásárló erejét a fogyasztók részére állandósítsa». Ettől kezdve a svéd gyakorlat és elmélet épp úgy, mint az amerikai new-deal a jószágok árszínvonalának állandósítására törekszik s ezt, éppen úgy, mint az ottawai brit értekezlet, először a nagy-

¹ Cassel: id. m. 230. l.

² Cassel: *The downfall of the goldstandard.* 212. és köv. l.

kereskedelmi árák fölemelésével akarta elérni. Jegybankpolitikája a Riksbank heti ármutatója szerint igazodik, amely a lakosság átlagos életstandardját veszi alapul a jószágok és szolgáltatások kiskereskedelmi árainak mértéke szerint. Svédországnak 1931-től 1937-ig meglehetősen sikerült az árállandósítást elérnie, mindenestre jobban, mint bármely más államnak. Ellenben az 1937-i esztendő folyamán az árák már annyira emelkedtek, hogy a Riksbank kötelességének tartotta, hogy vészjelt adjon; azt jelentette a parlamentnek, melynek a svéd alkotmány szerint a jegybank vezetősége felelős, hogy «ha az árák még jobban emelkednek, akkor esetleg arra kellene gondolnunk, hogy a korona aranytartalmát föl kell emelni». Ezzel Svédország ugyanoda érkezett el, Cassel Gusztáv útmutatása mellett, mint ahová az Amerikai Egyesült Államok jutottak el, Fisher Irving tanításai alapján.

A valutaforradalmak fejlődése a mai napig nem jutott ennél tovább és ezért lezárhatjuk krónikánkat és következtetéseinket, amelyek a pénztörténetnek eddig felsorolt s minden időkre korszakos jelentőségűnek mondható eseményeiből leszármaztathatók.

Ha most arra vállalkozunk, hogy dolgozatunk négy fejezetében a világháború utáni pénzforradalmakról s azoknak az új pénzelméletekhez való viszonyáról megfigyelt törvényszerűségeket a pénzelmélet szempontjából vázlatosan szemléltessük, akkor bizonytalán úgy járunk el leghelyesebben, ha azon igyekszünk, hogy a felmerült jelenségeknek külső, esetleges és területhez vagy ideiglenes körülményekhez fűzött burkait lehámozzuk, hogy így — amennyire erőinktől telik — a pénzprobléma mélyebb rétegei felé tudjunk előhaladni.

Midőn visszafelé haladva tanulmányunk levezetésein, legelőször a svéd példára akarjuk módszerünket alkalmazni, akkor talán úgy járunk el helyesen, ha minden tiszteletünk mellett a svéd közgazdaságtan nagymesterei és különösen Cassel iránt, megköszönjük azt a megállapításunkat, hogy a svéd valuta háború utáni kivételes állandósulása nem a pénzelméleteknek és az azok alapján kitermelt rendszabályoknak volt az eredménye, hanem annak, hogy Svédország gazdasági és pénzrendszere minden más állammal összehason-

lítva mindig stabil volt : a svédek egy egész század óta háborút nem viseltek és náluk egészen a Krueger-esimalig bankösszeomlások nem fordultak elő. Ezért érthető, hogy a svéd álláspont teljesen relatív és más nem is lehet.

A szempontnak ez a viszonylagossága, mely annyira szembeszökő abban a Svédországban, mely a maga nyugalmi állapotából akarja a valuta stabilitását megmagyarázni, megisméltődik az egész valuta-földabroszon. Miután Németország a világháború után meg van fosztva aranyától és már pénzügyi helyzetéből folyólag is mindinkább gazdasági önellátásra kényszerül : ezért fogadja el közvéleménye és tartja természetesnek a pénzteremtés állami elméletét. Mivel a szerencsétlen békék természetellenes gazdasági következményeképpen a Bank of England aranyát elvonják : ezért rebben föl az az új angol elmélet, melynek tanítása szerint nem az arany tartotta fenn a fontsterling értékét, hanem megfordítva, a sterling az aranyét. Miután a világ arany-ura, az Északamerikai Egyesült Államok, oly erősnek érzi magát, hogy saját gazdasági életét tekinti az egész emberiség gazdasági létének : ezért oldja föl a nemzetközi váltóárfolyamoknak azt az egyedül lehetséges láncát, melyet éppen az aranyvaluta jelent. Mind ezen háború utáni pénzforradalmak közül nincs egyetlenegy sem, mely döntő bizonyítékot termelt volna ki a mellett, hogy a nemzetközi kereskedelem általegymásba nyúló gazdasági világ államközi értékmérője más lehetne, mint az emberiség századok óta megbecsült aranya. Még azok az érvek sem tudják megcáfolni ezt az igazságot, amelyekhez a saját aranyvalutájukban csalódott országok folyamodnak, mert Anglia túlságosan magas aranyarányt választott, mikor a háború után rendezte aranyvalutáját s a bekövetkezett gazdasági bajok a helytelen arányszámból s nem magából az aranyvalutából származtak ; de az elméleti csalódások sem bizonyítanak, mert hiszen Cassel, kinek okoskodását éppen most vezettük le, az arany szűk voltára való hivatkozás miatt fordult az aranypénz-rendszer ellen s magát ezt a kiindulást a későbbi évek aranybősége megcáfolta. Ennélfogva mind a két vonulaton — tehát egyrészt a gyakorlat, másrészt az elmélet terén — semmiféle újabb jelenség sem tudta

megdönteni azt a tételt, hogy az emberiségnek szüksége van olyan értékmérőre, mely az államközötti viszonylatokban is be tudja tölteni az értékmérő hivatását, s hogy erre a szerepre más, mint az arany, annál kevésbé képzelhető el, mert a vele szemben föllállított új elméletek akár állami parancsra, akár ármutató táblára ám támaszkodjanak, még az elképzelhető legjobb esetben is csak valamely zárt gazdasági terület pénzrendszerét képesek fönntartani. Éppen az aranykérdés kutatásai bizonyították be, a Népszövetség aranybizottságának negatív bizonyítékai mellett azt, hogy az emberiségnek beláthatatlan ideig elegendő arany áll valutacélokra rendelkezésére és a sárga fém varázsa nem véletlenség. Az arany az egyetlen drága érc, melyből évenként annyi tétetett félre ékszerek formájában, — az évi aranytermelés fele — hogy olyan esztendőkből, mikor bármely okból az aranytermelés összege leszállana, akkor a beálló aranydrágulás a kinccsé gyűjtött összegeket azonnal kihozná rejtékükből s följánlja pénzítés céljaira — amint a legutóbbi években óriási arányokban tapasztalhattuk ezt a folyamatot. Viszont az a berendezés, hogy az aranybányászat úgyszólván kizárólag képzetlen (főként színes) munkaerővel történik, akiknek bérszínvona egyedül a mezőgazdasági cikkek ára szerint hullámzik, azt eredményezi, hogy valahányszor esetleg arany-szűke folytán aranydrágulás áll elő, ez ellenhatásképpen magával hozza a mezőgazdasági termékek árcsökkenését, evvel az aranybányász munkásság oly mérvű bérleszállítását, hogy ezáltal kifizeti magát a hánydákon milliónyi tonnákban heverő kőzetek kitermelése, tehát az aranytermelés fokozása ismét megindul. Az arany ennél fogva minden elképzelhető jószág között a legtökéletesebben hordozza magában saját értékének kiegyensúlyozását, természetesen mindig az emberi relativitás korlátai között. Ezért kell újra megtanulnunk, a valutaforradalmak után is, hogy a nemzetközi valuta közege csak a sárga fém lehet, s így még Casselnek az aranyvaluta végleges bukását hirdető jóvendőlését sem tekintem másnak, mint egy ideiglenes depresszió tipikus, mulandó vetítésének.

Ha pedig mindezek után azt kérdezem, hogy a megismert megrendítő pénzforradalmak és meglepő pénzelméletek után

mit tanulhat a közgazdaságtan a sokat vitatott aranyprobléma terén : erre a következő feleletet adhatjuk. Először is megtanultuk azt, hogy abszolút érték és ezért abszolút állandóság ezen a földön nincs és nem is lehet, tehát az emberiség gazdasági életében is minden viszonylagos és semmi sem abszolút. Igenis : az arany is alá van vetve hullámzásoknak ; tehát fizikai értelemben sohasem lesz belőle örökérvényű értékmérő. Ezért sem az arany, sem az index-számok soha a méterhez, sem a kilowatthoz hasonló általános mértékét az áralakulásnak nem adhatják, de az arany adhatja minden más eszköz között a legáltalánosabbat.

Megtudtuk azt is, hogy az aranyvaluta szétrobbantását, mely oly csodálatos drámaisággal következett be a világháború után, előbb az aranytól megfosztott, később az aranyat gyűjtött államokban, nem ennek a jószágnak a hiánya vagy az aranyvaluta természetében rejtőző valamely tökéletlenség okozta, hanem az, hogy az önellátásra törekvő vagy gazdasági lekötöttségükből szabadulni akaró államok szét-törték azokat az államközi, sőt világrézközi kapcsolatokat, amelyeknek fönntartására az aranyvaluta szükséges volt. A gazdasági forradalom megelőzte és okozta a pénzforradalmakat s csak kívülről mutatkozott megfordított összefüggésben ez a folyamat. A megfordított látszóbe pillantás jellemzi mind az állami pénzelméletet, mind az árumutatókra fölépített valuta-elgondolásokat.

Nem ilyen egyszerűek a pénz sorsát s az elméleteknek azokra való befolyását illetőleg föllátható következtetések akkor, ha a nemzetközi kapcsolatoktól és ennél fogva a váltóárfolyamok állandósításától elfordítjuk tekintetünket és azt az egyes különálló országok valutarendjére irányítjuk, vizsgálván a világháború után gyakorlati és elméleti pénztanúságokat. Miután az arany elsősorban és mindenekfölött nemzetközi értékmérőnek alkalmas, nem tartható fenn nemzetközi kapcsolatok nélkül. Ebből folyik szintén önkénytelenül az a rendkívüli tanulság, hogy a föld kerekiségének egyetlen állama sem lehet olyan erős, hogy egyedül és magárahagyva ki bírja védeni az aranyvalutát, akkor, amikor a többieket annak elhagyására kényszerítette ; ezt

Franciaország példája az utolsó évek négyszeres valutaforradalmán át hihetetlen élességben mutatta be mindazok előtt, akik szándékosan nem csukták le szemhéjjaikat az igazság kézzelfogható tényei előtt. Megbizonyosodhattunk arról is, és ez az amerikai pénzforradalom tanulsága, hogy aranybő ország sem lesz képes rendben tartani aranyvalutáját, ha ugyanakkor megtagadja azt a gazdasági politikát, mely okvetlenül szükséges az arany pénzrendszer fönntartásához ; ez azt jelenti, hogy 1931. és 1933. óta mind világosabbá válik, nem az, amit az új angol elmélet hirdet, hogy valóságban a sterling tartotta fön n az aranyat, hanem az a mélyebb igazság, hogy mind az aranysterling, mind az aranydollár a maga funkcióját csak akkor tudja teljesíteni, ha az arannyal megtelt állam nem zárkózik el a többi ország elöl, hanem lehetőleg szabad árucserét tart fenn és mindenekfölött hajlandó arra, hogy aranyhiteleket bocsát a neki termelő többi ország rendelkezésére. Meg kell állapítanunk, hogy az aranyvaluta igazi alapját a szabad árubevitel és a kikölcsonzési hajlandóság teszi és ezért van az, hogy azok az államok, melyek ezeket az elveket megtagadták, éppen meggyűjtött aranykincsük által úgyszólván megfüllesztették saját pénzrendszerüket és saját állapotukat nem tudták fönntartani, ellenére annak, hogy aranyfém bőven állott rendelkezésükre, annyira, hogy utóbb Amerikának már az aranybőség «gutaütései» ellen kellett védekeznie. Tehát az aranybő országokat e tanulságok szerint a saját valutájuk állandósításának érdeke kötelezi arra, hogy az aranytól megfosztott országokat ellássák aranyfedezettel.

Ha most még tovább haladunk kutatásunk nyomán és egészen az országok belső pénzrendszereire vetjük tekintetünket, nem szabad elveszítanünk bátorságunkat akkor, amikor mindezen elméleti kísérletek és pénzforradalmak után különkülön feltör a legmélyebb mélységből a zord és nagy probléma : mi hát a pénz lényege? Láttuk, hogy az arany a pénznek legtökéletesebb megtestesítési tárgya, sőt a nemzetközi árkapcsolatok szempontjából azoknak elméletileg egyedül tökéletes emberi eszköze. Viszont az egyes országokon belül azok az elméletek, melyek akár a számláló pénzből (Cassel)

indulnak ki, akár a hitel-pénzt veszik alapul (Keynes), akár az állam által kibocsátott chartalis jegyeket (Knapp) : azért nem tudnak szilárd és abszolút érvényű elméleti alapra eljutni, mert a legfejlettebb korok elvonttá vált tüneményeiből akarnának visszafelé vonni le következtetéseket, a történelmi evolúció valóságaival kimondott ellentétben, a pénz «delké» illetőleg. Ebben a tekintetben igen jellemző az, hogy ma már odajutottunk az elméleti elvonás terén, hogy a modern pénzintézetek legutóbb kiképzett giro- és clearingforgalmát akarnák a modern theoretikusok annak a jelenségnek tekinteni, amelyből mindenféle régi vagy új pénznek az igazi lényege fölismerhető, holott ez a visszafelé való vetítés valóságos kísértethajszára vezet s oda jutunk velük a valutaelmélet terén, mint a nagy Goethe Faustjának II. részében, ahol a költő avval lep meg bennünket, hogy Helena köntöse fontosabb, mint a hősnő.

Mindezek után logikusan az a kérdés áll elő, hogy ha egyrészt az aranystandard tényleg a nemzetközi csereforgalomnak egyedül elképzelhető értékmérője és szerintünk helyreállítása föltétlenül bekövetkezik, mihelyst a világforgalom gazdasági egyensúlya helyreáll : akkor az egyes országok belső pénzrendje szempontjából, az említett államközi egyensúlyon kívül, micsoda haszna volt az aranyvalutának? A fenti tapasztalatok után erre a kérdésre feleletünk az, hogy az aranyfedezet nem valami misztikum volt, hanem az a látható fék, mely megakadályozta, hogy valamely országban olyan természetellenes pénztermelés álljon be, amely az illető gazdasági területen belül is lerontja a szükséges értékmérő állandóságát. Az aranyfedezet arányának harminc vagy negyven százalékban való megállapítása tisztán történelmi véletlen volt és ezért teljesen meddőknek bizonyultak a genuai világerktekezletnek és a Népszövetség arany-bizottságának minden, ezen fedezeti arányra vonatkozó és annyszor megismélt reformindítványai. Az arany nélküli valutának a belső áruszint megmérése szempontjából a gazdasági életben az a végtelen veszélye van, hogy a gyakorlatban fékevesztett valutává válik ; az elmélet oldaláról nézve pedig a veszedelem az, hogy elhítheti a politikai körökkel, sőt a tömegekkel, hogy

az államból sarjadjik a pénzteremtés ereje. Evvel szemben egészen világos és a háború utáni valutaforradalmak legteljesebb és megdönthetetlen tanusága az, hogy egy országon belül ideiglenesen, míg külső körülmények az aranyalapon való berendezkedést megakadályozzák, valóságos értékmérő működhetik még akkor is, ha egyáltalán nincs aranyfedezete. Erre bizonyság részben a német példa, de mindenek fölött az aranyról letért arany fontsterling. A mi megviselt nemzetünk tanuságai arra indítanak, hogy elfogultnak tartsunk minden olyan álláspontot, mely dogmatikus alapon nem akarja elismerni «pénz»-nek azt a forgalmi eszközt, melynek nincs aranyfedezete; — mása ez annak az adótani eljárásnak, mikor Vocke a fogyasztási adókat kitagadta az adók közül, azért, mert nem értek bele az ő adófogalmába. A háború utáni valutaesemények alapján a pénznek olyan általános fogalmát kell fölállítanunk, mely ugyan magában foglalja meghatározásában az aranyvalutát, még pedig nemcsak esetleges tulajdonságai, hanem lényege szerint; ámde ugyanakkor reáillik a jelenleg érvényben lévő papírvalutákra is, azok igazi lényegét is meg tudja fogalmilag magyarázni.

Kutatásunk e végső szakaszában nyugodtan kiindulhatunk Casselnek abból az alapvető föltevéséből, hogy végeredményben minden áralakulásnak valamely szűkösség, valamely hiány az alapja és ezért az érték fogalma ezen a téren keresendő. Ezt a felfogást szerencsésen egészíti ki Budge legújabb pénzügytanának az a fölfogása, hogy a pénzben, az általánosan érvényes csereeszközben annak értékjellegét éppen abban kell keresnünk, hogy szűkös volt és az, hogy végtelenül nem szaporítható, adja meg azt a tulajdonságát, hogy értékül elfogadják; ezért van az, hogy az árucserében mindig odaállhat értékalapon más jószágokkal szemben ellenértékül, amit nem tehetne meg akkor, ha folyton szaporíthatnák mennyiségét, akár valami állami parancs alapján, akár pedig azért, mert nem lenne egyéb, mint jószágtalan közeg. A pénz csak addig pénz, amíg nem veszti el jószágjellegét, bírjon akár dús aranyháttérrel, akár legyen csak papírosjegyre levetkőztetve. Itt igazva van Fisher Irving

bizonytalan megsejtésének, hogy a pénz olyan valami, amelyet általánosan elfogadnak cserébe.

Hogy a pénz, bármennyire szublimálják is a közgazdasági élet funkcionáriusai, sohasem veszti el áru-jellegét, bizonyítja az, hogy mindig mint valamely jószágfedezet jelképe forog köztünk. Ebből következik, hogy az államnak nem az a feladata, hogy a pénznek belső erőt adjon, mert erre nem képes, hanem az ő kötelessége az, hogy egyrészt a formai szabályozást végbevigye és a pénz-előállítás műszaki eszközeiről gondoskodjék, másrészt pedig az, hogy a magántulajdonon alapuló gazdasági élet központi eszközét, a pénzt — az egyetlen jószágot, mely nem elfogyasztásra, hanem állandó forgásra van rendelve — minden hamisítástól megóvjá. Ez a hamisítás pedig nemcsak abban állhat, hogy kezdő lakatosok gyatra műhelyekben váltópénzt gyártanak, hanem a hamisítás előáll akkor is az értékmérő kezelésében, mikor akár az állam maga, akár az ő elnezésével vagy parancsára a hitelélet több pénzjegyet bocsát a forgalomba, mint amennyinek belső vásárlóereje van. Belső vásárlóereje mindig annyi pénzmennyiségnek van, amennyi a gazdasági termelés mennyiségének és az ekként termelt áruk kicserélési sebességének megfelel. Végeredményben a pénz belső ereje magából a gazdasági élet tényleges lüktető erejéből származik ; ez biztosítja általános elfogadhatóságát és mindaddig igazi és hamisítatlan értékmérő és forgalmi eszköz, míg valamely hatalom, legtöbbször maga az állam, meg nem bontja ennek a két mennyiségnek a forgási sebesség számbavételével megállapítható arányát. A pénz belső ereje, vagy ha úgy tetszik, «a pénz lelke», tehát akár az aranyvaluta esetében, akár akkor, mikor ideiglenesen a jószágvalutát valamely minden áru ellen elfogadott általános pénzhelyettesítő, jobban mondva : helyettes pénz képviseli, — a forgalmi élet természetes szükséglete. Az állam kötelessége megakadályozni a pénzhamisításnak azt a módját, mikor az állam az önkéntes szükségletnél több forgalmi eszközt bocsátana forgalomba.

Ezért mikor Fisher Irving megindult nagyszabású pénzelméletével s megakadt mindjárt az első fogalmazásban, mert azt mondta, hogy a pénz az a *valami*, amit általánosan

elfogadnak minden áru ellen : akkor ösztönszerűen megsejtette, hogy ezt a «valamit» egyaránt meg kell találni az indexszámok, az aranyvaluta, vagy az állami pénz kibocsátása mögött.

Midőn kutatásaink idáig vezettek, elértük azt a legáltalánosabb tanulságot, mellyel befejezhetjük az új pénzelméleteknek a háború utáni valutapolitikára való hatásának vizsgálatát.

HEGEDÜS LORÁNT.